

Bartoněk, Antonín

Postmykénská řečtina (tzv. temných staletí)

In: Bartoněk, Antonín. *Dialekty klasické řečtiny*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2009, pp. [107]-115

ISBN 9788021049932

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123921>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VII. Postmykénská řečtina (tzv. temných staletí)

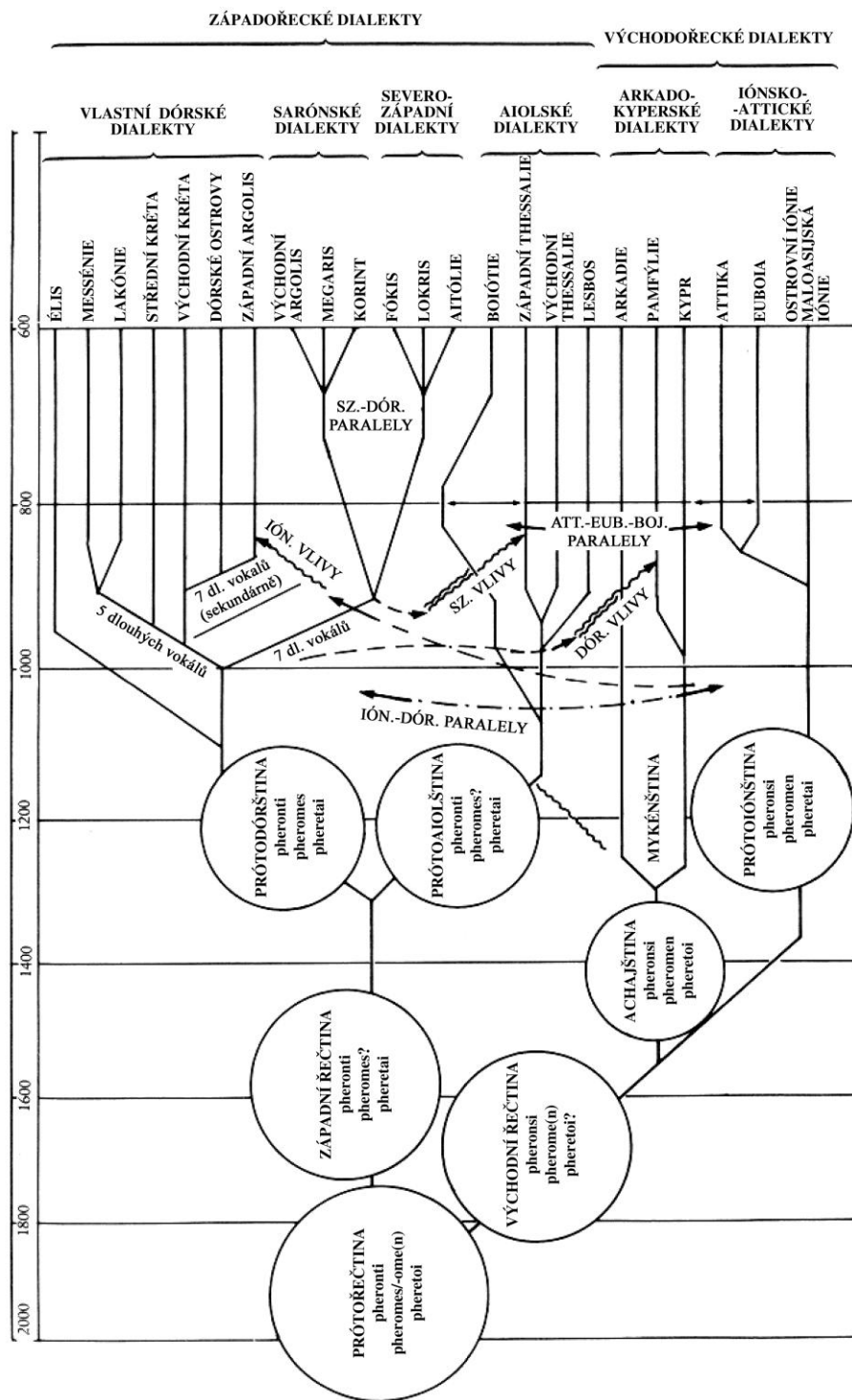
VII. 1. Tzv. temná staletí

Destrukce mykénských paláců přivodila rychlý ústup jednotících rysů pozdně helladského hospodářského, společenského i kulturního vývoje, a v oblasti jazyka pak odstranění různých společných vazeb, jejichž silné působení bývá typické pro období politického a kulturního rozkvětu. To vše potom spolu s velkými migračními přesuny v tzv. temných stoletích, jež následovala po pádu mykénské civilizace (12.–9. stol. př. Kr.), uvolnilo cestu rychlým změnám ve vývoji jazyka, jež se na sklonku 2. tisíciletí př. n. l. ubíraly několikerým směrem.

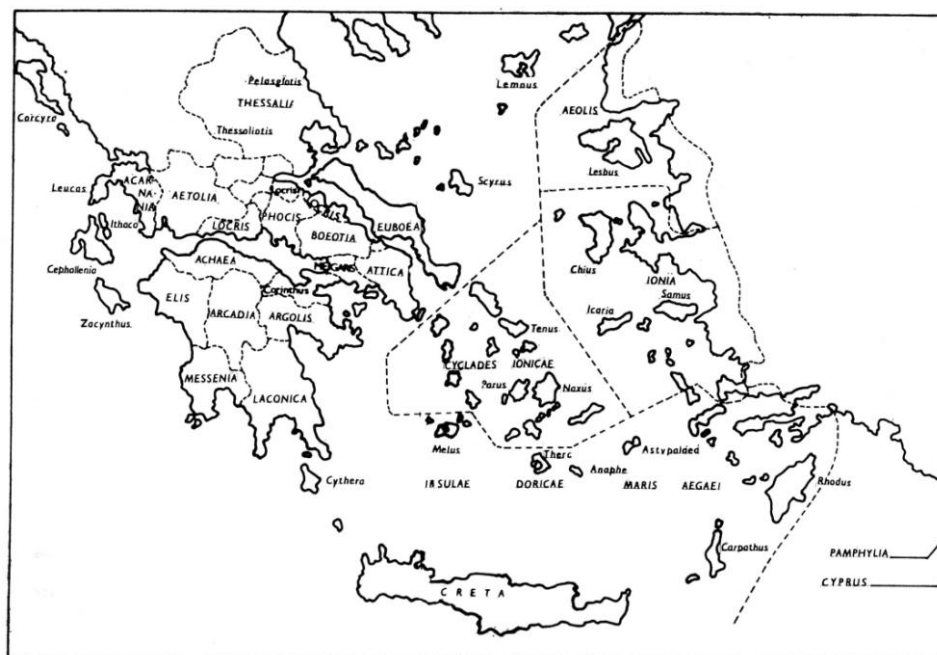
Řečtina helladsko-egejského východu, do té doby těsně spojená s mykénskou civilizací, se nyní postupně člení do několika skupin, a to jak ve shodě s některými předchozími, tj. již staršími diferenciacními tendencemi, tak i v některých zcela nových rovinách.

S příchodem Dóřů, tj. kulturně tehdy značně primitivnějších řeckých příchozích z helladského severu na mykénsko-achajský Peloponnés, se zde nyní dostávají tamější východořecká nářečí do značně vysokého stupně izolace. Platí to jak o jazyku achajských migrantů z východního Peloponnésu, kteří si nyní hledají po pádu mykénské civilizace, hlavně v průběhu 12.–11. století, nová sídla na vzdáleném a kulturně od Řecka výrazně odlišném Kypru, tak i o původně spřízněném achajském dialektu z hornaté Arkadie v centru Peloponnésu, jenž se náhle ocitl jakoby v dóřském obklíčení. Tato izolace se v uvedených oblastech, na Kypru i v Arkadii, projevuje na jedné straně v určitém konzervativismu obou nově vznikajících místních dialektů, na druhé straně to však v každém z nich porůznu vedlo k vzniku některých specifických inovací. Rovněž další místní achajské subdialekty, na Peloponnésu nově překryté dóřskou migrací, zanechávají po sobě pouze více či méně patrné substrátové stopy v napříště zřetelně převažujících dóřských dialektech na Peloponnésu i na některých jihoegejských ostrovech.

Dále na severovýchod, tj. na území středního Řecka v Attice a na východ odtud se v některých dalších egejských oblastech, hlavně na ostrově Euboji i v blízkém ostrovním světě Kyklad a přilehlých krajin západomaloasijského pobřeží, začíná vytvářet po pádu mykénské civilizace jako zvláštní nářečí protoiónština, předchůdce tzv. íónskoattických dialektů. Na jejím formování mají vedle specificky íónských inovací velký podíl i společné isoglosy íónsko-dóřské, vycházející ze silného dóřského tlaku na Attiku v 12.–11. století př. n. l. Z nich nejvýznamnější byla rozsáhlá systémová isoglosa, v jejímž rámci se při realizaci tzv. prvního náhradního dloužení typu **esmi* > *ēmi*, **bolsā* > *bōlā* vytvořila zmíněná již nová dvojice sekundárního *ē* a *ō*, podstatně zavřenějšího než *ē/ō* primární a s vysokou perspektivou budoucího výskytu (viz tab. 38–39 na str. 113–114).

Tab. 36. Schéma vydělení klasických řeckých dialektů z prôtôřečtiny.

Tab. 37. Hlavní krajiny řeckého světa helladského (pevninského) i egejského.

Již někdy v 11. stol. př. n. l. se totiž v souvislosti s dórským tlakem začínají Iónové z Attiky stěhovat společně s achajskými uprchlíky z Peloponnésu přes Kyklady na západní maloasijské pobřeží do krajiny, která později nese podle nich jméno Iónie. Tím dochází k počátkům vnitřního nářečního členění rovněž v iónské oblasti. Jak Iónové evropští, tak maloasijské zůstávají však i nadále v poměrně těsném vzájemném kontaktu a specifické nářeční odlišnosti se v jejich oblasti prosazovaly jen zvolna. Dříve bývala iónština nářečně členěna na attičtinu a vlastní iónštinu, a ta se dále členila na iónštinu západní (na ostrově Euboji a na části přilehlé evropské pevniny), střední (na většině Kyklad) a východní (na maloasijské pevnině v tzv. iónském „dvanáctiměstí“ /dódekapolis/: Samos, Chios, Efesos, Klazomenai, Kolofón, Teós, Lebedos, Myús, Erythrai, Mílétos, Priéné, Fókaiia). Dnes dáváme přednost členění na tři části: a) attičtinu, b) iónský dialekt na ostrově Euboji, c) iónštinu kykladskou a maloasijskou s minimem vnitřních diferencí. Zmínili jsme již, že Hérodotos sice členil dále i maloasijskou iónštinu do několika dalších subdialektů, ale podstata tohoto členění nám z jeho výkladu nevyplývá a rovněž epigrafické výklady zůstávají v tomto směru skoupé.

Na severovýchodě helladské pevniny, jmenovitě v Thessalii, se mezitím definitivně formovala prótoaiolština. Zůstává stále nejisté, zda lze prótoaiolštinu vymezit nějak pozitivněji než jako víceméně volný komplex řeckých nářečí, jenž se konstituoval ještě za existence mykénské civilizace na řeckém severovýchodě, aniž přitom prodělal celý soubor změn, kterými se východní řečtina oddělila od

řečtiny západní, to znamená zejména všechny takzvané východořecké rané asibilace; v každém případě však aiolštinu spojují s některými částmi východořeckého území alespoň některé zvláštní jazykové rysy. Jednotlivé aiolské dialekty se pravděpodobně zformovaly na podkladě protoaiolštiny asi tímto způsobem:

Potom co se ke konci mykénského období uskutečnily v mateřské protoaiolské oblasti, tj. v podstatě na půdě Thessalie, některé lokální specifické inovace, přestěhovala se odtamtud kolem roku 1125 př. n. l. část aiolského obyvatelstva směrem na jih do nepříliš vzdálené Boiótie a jejich aiolské nářečí se tu brzy dostalo do těsného styku jednak se sousedními západořeckými dialekty, jednak s iónštinou z Attiky a Euboje.

Po několika generacích odděleného jazykového vývoje se pak asi ještě před rokem 1000 př. n. l. začala stěhovat další část aiolského obyvatelstva Thessalie na východoegejský ostrov Lesbos a na přilehlé maloasijské pobřeží. Tam se jejich dialekt postupně dostal pod silný vliv maloasijské iónštiny. Aiolská thessalština sama zůstala naproti tomu i po roce 1000 př. n. l. v poměrně izolaci od veškerého ostatního aiolského území. Jejím přímým pokračováním byl podle tradičního pojetí východothessalský dialekt z tzv. Pelasgiótidy, kdežto dialekty ze západní a jižní Thessalie se jeví jako dosti smíšená nářečí, poměrně značně ovlivněná tzv. severozápadními dialekty; ty byly těsně spřízněné s rozsáhlým nářečním komplexem tzv. západořeckých dialektů (čili dórských dialektů v širším smyslu toho slova), kterými se ke konci 2. tis. př. n. l. hovořilo v západněji položených krajinách středního Řecka.

Tyto tzv. západořecké dialekty nebyly před příchodem Dóřů do jihohelladského prostoru nějak výrazněji diferencovány. Za nejstarší doloženou vnitrodórskou jazykovou inovací lze pokládat elejskou tendenci k otevírání primárního \bar{e} v \bar{a} , která je snad alespoň o něco málo starší než první náhradní dloužení, neboť \bar{e} -ové výsledky tohoto dloužení v elejštině s primárním \bar{e} asi *nesplynuly* (viz níže na str. 190). Ale zcela jisté to není. V souvislosti s uskutečněním prvního náhradního dloužení se pak západořecké dialekty určitě někdy kolem roku 1000 př. n. l. rozdělily na inovační severní „mírnou“ dórštinu (Doris mitior), jejíž dílčí geografické oblasti zůstávaly spolu navzájem v dosti těsném kontaktu a nářečně se časem rozčlenily v dórštinu severozápadní a sarónskou (označovanou tak podle Sarónského zálivu u Athén), a na konzervativní jižní „přísnou“ dórštinu (Doris severior) více či méně izolovaných dórských nářečních podskupin, které se časem vymkly z dosahu zmíněné severodórské inovace za svého stěhování na Peloponnés či na přilehlé nejjihnější egejské ostrovy (Krétu, Mélos, Théru, Rhodos aj.).

Z toho, co tu bylo řečeno, plyne celkem jasně, že zatímco v oblasti předdórských dialektů byly kolem roku 900 př. Kr. základní nářeční rozdíly, jež byly typické pro druhou polovinu 1. tisíciletí př. n. l., již celkem vykrytalizované (a to v případě arkadokyperštiny úplně a definitivně, v případě iónskoattičtiny a aiolštiny alespoň v hrubých rysech), naproti tomu naopak západní, tj. dórská řečtina se v té době nacházela teprve ve stavu své rané a základní diferenciaci

a měla ještě před sebou období svého detailnějšího rozčlenění, za něhož se měla rozrůst v síťovo nejpropletenější řecké nářeční skupiny.

Deváté století př. Kr. bylo již ovšem zároveň obdobím, kdy se po předchozím vzájemném promíšení řeckého obyvatelstva různého kmenového původu do značné míry porušily původní kmenové vazby a intenzivně se nyní vytvářely nové svazky, silně překračující staré kmenově-etnické hranice a bezprostředně související s novým, postmykénským rozvrstvením řeckého obyvatelstva. Nejvýrazněji se to i nadále projevovalo v pomezí iónsko-dórské oblasti při Sarónském zálivu; ale i jinde velmi často obepínají zejména různé hláskové změny svými isoglosami rozsáhlá území bez ohledu na někdejší kmenově-jazykové přედěly. Poměry v řeckých dialektech se tím namnoze stávají málo průhledné, ale protože se již blíží doba nejstarších řeckých alfabetských nápisů (počínajících v 8. století), končí tím zároveň období pouhých spekulací o prehistorii řeckých nářečí a otevírají se možnosti směřující k materiálově bezpečněji podloženému zkoumání řeckého nářečního vývoje a k úspěšnému nastínění prvopočátků autentické struktury písemně doložených klasických řeckých dialektů.

Právě nyní se začínají rýsovat hlavní jazykové rozdíly, které určovaly, jak bude vypadat řecký nářeční svět v první polovině 1. tisíciletí př. n. l. Velmi důležitým kritériem pro chronologické zařazení těchto rozdílů se především stávají různé, většinou již zmíněné postmykénské migrační přesuny, zejména ve směru do Malé Asie. Konkrétní výčet těchto migračních posunů z tzv. temných staletí (12.–9. stol. př. n. l.) má v stručném přehledu již shora zmíněných faktů zhruba následující podobu:

VII. 2. Migrační posuny

1. Migrace části achajského obyvatelstva z Peloponnésu na Kypr (někdy v 12./11. stol. př. Kr.) s transferem lokálního achajského dialektu na tento ostrov.
2. Infiltrace Dóřů z horských krajin severního a středního Řecka (žijících hlavně při vnějším okraji mykénské civilizace) do všech krajin Peloponnésu (mimo Arkadii v jeho středu) a na ostrovy v jižní a jihovýchodní Egeidě (včetně Kréty a Rhodu) — a to během 12.–11. stol. př. Kr., a časem až na lykijské pobřeží Malé Asie (Knidos, Halikarnassos).
3. Jiné dórské kmeny pronikaly ze severozápadu přes Pindos a další pohoří směrem na východ do thesalských rovin, osídlených předtím protoaiolským obyvatelstvem, a jazykově se uplatňovaly od konce 2. tis. př. Kr. zejména v západní části Thessalie, v tzv. Thessaliótídě.
4. Část protodórského obyvatelstva setrvala hned asi při svém příchodu do helladského prostoru v krajinách na helladském severu někde mezi Olympem a Egejským mořem, nebyla nikdy zasažena vlivy mykénské kultury a v kontaktu s Thráky, kmenem taktéž indoevropského původu, přispěla zde ke konstituování

staré „makedonštiny“, jazyka jen skrovně doloženého místními nálezy z 5.–4. stol. př. Kr. a užívaného v království makedonském.

5. Skupina aiolských emigrantů z Thessalie se odstěhovala kolem r. 1125 ve směru na jih do Boiótie a dostala se tu do jazykového kontaktu jednak s dórštinou, šířící se sem od západu, jednak s iónskými dialekty ze sousední Attiky a z ostrova Euboje; těmito zvláštními osudy se vysvětluje vysoký stupeň jazykového míšení, typický pro bojótský dialekt.

6. Kolem r. 1000 př. Kr. přesídlila jiná skupina Aiolů z Thessalie na východoegejský ostrov Lesbos a přilehlé maloasijské pobřeží a prakticky ztratila kontakt se svou původní mateřskou oblastí.

7. Přibližně ve stejnou dobu — nebo snad o něco málo později — se vydala i část iónských obyvatel Attiky, a spolu s nimi i četní emigranti z někdejších achajských oblastí na Peloponésu, prchající před přívalem nových dórských příchozích ze severu, na Kykladské ostrovy v Egejském moři a přilehlé maloasijské pobřeží lýdské a kárské, nesoucí dodnes jméno Iónie. Tím se vytvořily předpoklady pro nové vnitřní členění iónské nářeční skupiny na atičtinu, eubojštinu a iónštinu (jednak kykladskou, jednak maloasijskou).

8. Od 8. stol. př. Kr. dochází v pobřežních krajinách celého Středomoří a Černo-moří k zakládání velkého počtu řeckých osad a tímto způsobem dochází k další diferenciaci, ale i integraci dosavadních řeckých nářečí.

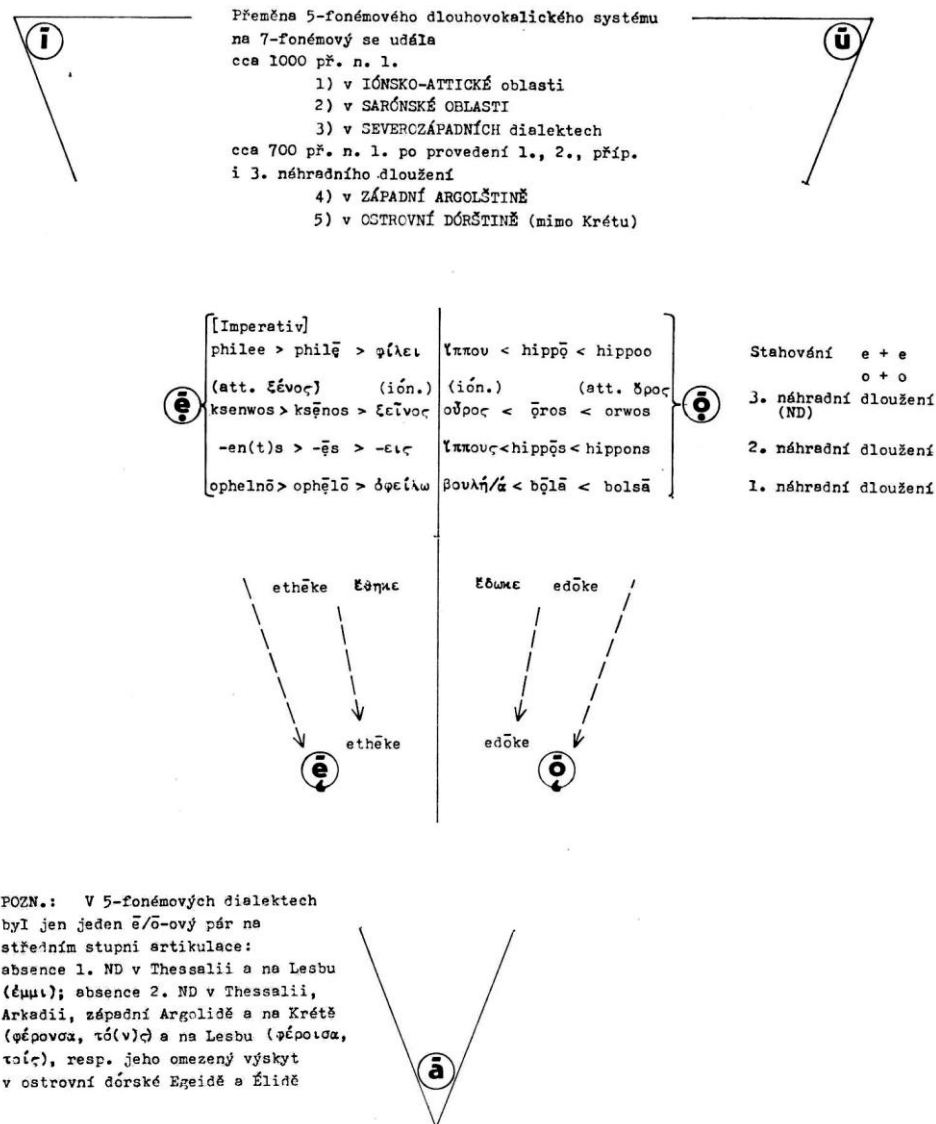
Tyto teritoriální posuny řeckého obyvatelstva v době postmykénské vedly ve svých etnicko-jazykových důsledcích v první polovině 2. tisíciletí př. Kr. k vzniku důležitých lingvistických jevů:

A. Zvláště v okrajových oblastech řeckého světa se některé řecké dialekty dostaly pod vliv cizích jazyků. To platilo o kyperštině (viz gen. sing. na *-ōn* u *o*-kmenů) nebo o pamfylštině v jižní Anatolii, ale i o některých důležitých obecných hláskoslovných inovacích, jako byla tendence k široké *a*-ové výslovnosti prařeckého *ē* v elejštině (srov. tamější záporku $\mu\acute{\alpha} > \mu\eta$ nebo $\acute{\epsilon}\alpha < \epsilon\eta$ /opt./) anebo naopak tendence k úžení $\bar{\alpha} > \eta$ v iónsko-attické oblasti (zvl. v Iónii) či východořecká palatalizace *-ti > -si*, která asi vzešla z anatolské oblasti.

B. Starší vrstva staroachajských dialektů, překrytá dórskými nářečímí v jižní Egeidě, zanechala stopy v některých dórských dialektech, např. určitý člen *oi*, doložený na Krétě místo obecně dórského *toi*.

C. Pod vlivem zmíněných migrací se původně souvislá postmykénská nářeční území, všeobecně nazývaná achajská (nebo arkadokyperská), iónsko-attická, aiolská a dórská (nebo západořecká), rozpadla do většího množství menších nářečí. Některé z nich do budoucna zůstaly v poměrně izolaci (např. pamfylština), jiné se dostaly do vzájemného kontaktu s dialekty původně odchylných nářečních skupin a buďto v lecčems jejich vlivu podlehly (např. aiolský dialekt z ostrova

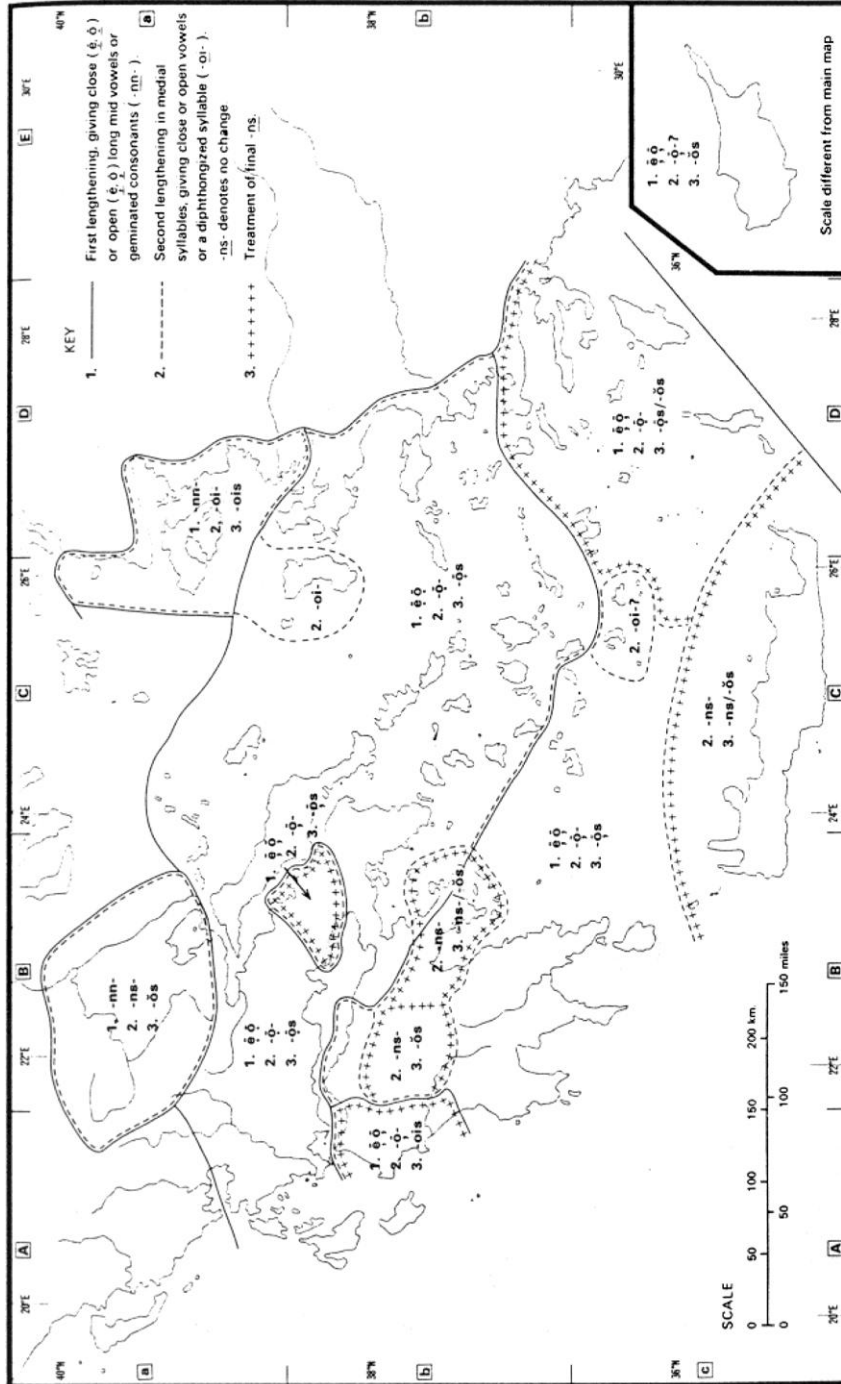
Lesbu vlivu blízké maloasijské iónštiny), anebo společně s nimi vytvořily nové vlastní isoglosy, např. atticko-eubojsko-bojótské společenství (viz výše sub 5).

Tab. 38. Schéma přeměny raně řeckého pětifonémového subsystému dlouhých vokálů na sedmifonémový.

D. V souvislosti s eliminací některých souhláskových skupin došlo pak kolem r. 1000 k tzv. prvnímu náhradnímu dloužení typu *stalnā* > *stālā*, *esmi* > *ēmi*, *bolsā* > *bōlā*. Ve snaze vyhnout se přitom nevyváženému přetížení tohoto subsystému zejména v okruhu *ē-*ových a *ō-*ových vokálů, vytvořil se v řadě řeckých dialetů nový, zavřenější (*ē-/ō-*ový) pár takovýchto samohlásek, jenž umožnil

snazší rozlišení mezi řeckými slovy se zavřenější výslovností (např. v attickém εἰμί, βουλή) a mezi slovy s výslovností otevřenější (např. v ἔθηκε, ἔδωκε).

Map 29. The Greek dialects: isoglosses of the First and Second Compensatory Lengthenings.

Tab. 39. Různé výsledky náhradních prodloužení (podle J. B. Hainswortha, CAH III, 1, 863).

Tímto způsobem vznikl ona shora zmiňovaná přestavba původního dlouhovokálního subsystému o pěti vokálech v subsystém inovační, sedmivokální (viz tab. 38 a 39).

Dodejme, že jakákoli kvalitativní analýza vzájemných vztahů mezi řeckými dialekty v 1. tis. př. Kr. se neobejde bez metodologických přístupů jak synchronických, tak i diachronických.

